

EESTI VANAMEHED

EESTLASED OLID MINU LAPSEPÕLVELINNAS TUNTUD kui kummalised tüübid. See oli minu vene mängukaaslaste arvamus. Mul ei jäänud muud üle kui nõustuda.

Näiteks järgmine mälestus väga varasest lapsepõlvest, kui ma osalesin retkel pähklite järele.

Ühel ilusal päikesepaistelisel päeval lubasid meie maja suured tüdrukud mul endile sappa haakida ja nii ma siis tilberdasingi nende kannul sarapuupõõsastega kaetud kõrgendikele.

Ma arvan, et see juhtus teises sarapuusalus, sest esimene asus elumajadele liiga lähedal. Tegevuspaik *vtoroi orešnik*. See pidi olema augusti lõpp, sest pähklid ei olnud veel valmis. Aga ega see meid heidutanud: Sillamäe lapsed sõid kõik õunapuud tühjaks juba siis, kui okstel rippusid veel kivikõvad toored vissid ja üks käidi ka sarapuupõõsaid laastamas ammu enne seda, kui õige aeg oli saabunud.

Teisele salule lähenedes märkasime, et meie pähklite vastu tunneb huvi keegi täiskasvanu. Kõndis seal põõsaste vahel, pikk kepp käes, ja painutas sellega oksid allapoole. Tal oli peas otstest sõlme seotud taskurätik ning jalas sandaalid. See oligi kogu tema riietus.

Suured plikad kirusid vaikselt, et jälle on see *golõi estonets* platsis. Mina hoidsin tüdrukute selja taha, ning kuigi sain nende näoilmetest aru, et miski on pahasti, vudisin plikadega vapralt kaasa. Ega muud üle jäänudki, sest olime minu harjumuspärasest koduümbrusest ikka üpris kaugele kõndinud. Ma ei saanud nüüd selle ootamatu ilmutise tõttu omapäi koduteed ette võtta.

Mees põõsaste vahel oli meie lähenemist märganud. Ta kadus korraga vaateväljast. Kui me teda järgmine kord nägime, oli ta omandanud suurele inimesele kohase välimuse – lisaks taskurätikule ja sandaalidele leidis

tema garderoobis siiski ka paar tumesiniseid aluspükse. Mees kõnetas meid sõbralikult, pakkudes end abiks pähklike korjamisel, aga suured tüdrukud – seitsme-kaheksa-aastased plikad, nagu nad siis olid – manasid ette väga tõrjuva näo. Plikad sosistasid, et see *estonets* käib siin päris tihti ilma püksata põõsaste vahel hulkumas ja et ta on üldse imelik, temast on targem eemale hoida. Neil oli õigus. Pärast seda, kui taskud ja põlled olid pehmekoorelisi pähkleid täis korjatud ning me kergendustundega koduteele asusime, ei suutnud keegi meist hoiduda korraks pilku selja taha heitmast. Mees oli end jälle ihualasti koorinud ja patseeris seal oma pikkade kuresammudega ühe põõsa juurest teise juurde.

Praegu ma arvan, et see, keda me tookord teises sarapuusalus kohtasime, oli tõenäoliselt meie linna esimene nudist. Liputaja ta polnud, sest mingit riistanäitamise katset ma ei täheldanud. Aga ühe täiskasvanu kohta käitus ta ikkagi väga kummaliselt.

Ja ka see on meelde jäänud, kuidas plikad rõhutasid, et tüüp on *estonets*, ning tegid seda säärase näoilmega, nagu seletanuks see kõik. Ma ei teadnud tookord veel selle sõna tähendust, aga see jäi mulle meelde: meie sarapuuvõsas luusib keegi kõhn ja pikakoivaline alasti mees, kes on *estonets*. Väga kummaline ja võib-olla isegi ohtlik nähtus.

Ma ei teadnud tookord, et poolenisti *estonets* olen ka mina. Ilmselt ei teadnud seda ka need tüdrukud. Läks päris mitu aastat, enne kui see asjaolu nii mulle kui ka neile selgeks sai.

Eestlasi oli meie linnas õige vähe, aga nagu eelnevast võib järeldada, olid nad märgatavad. Minu varasema lapsepõlve ajal oli eredaid isiksusi nende (meie?) hulgas rohkemgi kui see nudist, keda ma alguses kirjeldasin.

Kõrvalmajas elas keegi eestlasest vanatoi, kellest tuttavad vene lapsed rääkisid vihkamist ja hirmu täis häälega.

Vanamehe korter oli kusagil kolmandal või neljandal korrusel, igatahes piisavalt kõrgel, et näha linnulennult majataguseid lillepeenraid. Gagarini 7 aiakujundajad ning floristid tulid ükspäev kokku, et kaevata oma maja taha viisnurgakujuline lilleklump. See külvati täis punaseid lilli. Eestlasest vanatoi olevat seda nähes sattunud kirjeldamatusse raevu. Kirunud ja vandunud, kuni sõitnud ükspäev buldooseriga sinna ning lükanud punase viisnurklumbi sahaga minema.

Minus tekitas selle jutu kuulamine piinlikkust. Eestlasest vanatoi oli

käitunud nagu fašist – muuseas, selles teda mu mängukaaslased süüdistasidki – ja mina eesti keelt rääkiva inimesena tundsin koledas teos kaassüüd.

Enne kui ma selle looga edasi lähen, peaks veidi seletama sõna „fašist” tähendust minu tollases maailmas.

Minu meelest tähendas see sõna kõike ja mitte midagi. Ausalt öelda on see mõiste jäänud vene keele areaalis praegugi segaseks. Kui püüda leida mingitki vastet eesti keeles, siis ma pakuks sellist sõna nagu „tibla”. Fašisti iseloomustas esiteks hirmus venelaste vihkamine ja teiseks sügav vaen nõukogude võimu vastu (ärgem ajagem näpuga järge ajalooleksikonides, kus terminit defineeritakse ennekõike vastuseisuga parlamentaarsele demokraatialle – sellisel määratlusel ei olnud mingit tähendust ei tollastele ega ka praegustele venelastele).

Venelane ei saanud juba *per definitionem* fašist olla.

Töestuseks üks näide Sillamäe poiste maailmast. Mina ja mu eestlastest mängukaaslased ehitasime kord lasteaia õues lumekindlust. Korraga saabus sinna kamp suuri vene poisse, kes pommitasid meid esmalt lumepallidega ja siis lammutasid veel ka meie kindluse maatasa. See tehtud, võttis kamba juhtoinas mul kraest kinni ja hakkas mind rusikaga vastu lõuga togima. Mitte paha pärast. Lihtsalt niisama. Ta oli minust peajagu pikem ja võis end sel moel lõbustada. Mul polnud võimalik midagi enda kaitseks teha.

Vägivallatsete kambas leidis siiski üks kaunishing, kes võis olla hiljuti nähtud filmi mõju all, kus pajatati õilsate pioneeride elust, või oli ta lugenud mõnda raamatut, kus õpetati, et endast väiksematele liiga teha on alatu. Ma ei tea, miks, aga ta otsustas oma liidri (selle positsiooni pärast käis kampades pidev võitlus, nii et võib-olla seletab hoopis see järgnevat) korraks kutsuda, hüüdes talle: „Kuule, jäta järele, sa oled justkui mingi fašist!” Nõukogude sõjafilmides võis alatasa näha fašiste, kes peksid sadistliku mõnuga endast väiksemaid ja nõrgemaid.

Mind ahistanud tüüp kaotas korraks kõnevõime, lükkas siis mu kõrvale ja tormas solvajale kallale.

„Mis sa... raisk, mis sa ütlesid?! Nu bljää, ma sulle... ma sulle veel näitan, ah mina olen fašist?!”

„Serjoga, raisk, mai öelnud, et sa oled fašist, ma ütlesin, et sa käitud, nagu sa oleks...”

„Tolik, blää, mina arvasin, et sa oled mu sõber, aga sina, raisk... ma sulle...”

Kuni nad üksteist rusikahoopidega kostitasid, lasksime meie, väikesed eesti poisid, fašismiga võitlemise tallermaalt jalga.

Õppetund jäi mulle meelde. Venekeelse inimese nimetamisega fašistiks tuleb olla sama ettevaatlik nagu vanglates spetsiifilist suguelu elavate kriminaalide nimetamisel pederastideks. Nad solvuvad sellest hingepõhjani, sest nende mõistemaailmas on pederast hoopis see inimene, keda nad vägistavad.

Aga jah, fašisti ja tibra mõistete sarnasus seisneb selles, et ka tibra tunnuseks on rahvuslik vimme – ta on eestlaste suhtes vaenulikult meeletatud ning ei hooli Eesti vabariigi kunagisest eksistentsist ega selle jätkumisest.

Maailmas, kus elatakse meie-nemad-vastanduses, kehastavad fašist ja tibra „nende” leeri.

Ent tagasi hirmsa vanamehe juurde. Niisiis, seitsmendas majas elanud eesti vanatoi hävitas viisnurkse lilleklumbi ja pälviski sellega kahtluse, et ta on fašist. Polnud „meie inimene”. Kahjuks olin ma tollal liiga väike, et taibata selle praegu uskumatuna tunduva loo üksikasju uurida.

Stalini aeg oli ammu möödunud, ent ega Brežnevi ajalgi jäetud avalikult nõukogudevastase hoiakuga inimesi puutumata. Kui vanatoid oli võimalik süüdistada lugupidamatus suhtumises nõukogude võimu sümbolitesse, siis pidid sel olema teatud tagajärjed. Ent neid ei olnud! Vastasel juhul oleks seitsmenda maja lapsed, kes mulle seda lugu kitusid, lisanud parastavalt juurde, et vanatoi sai oma karistuse, sest miilits viis ta ära. Minu mäletamist mööda olid jutustajad nõrkinud vastupidisest – kole viisnurkade hävitaja elas nende majas häirimatult edasi, külvates maja laste, aga võib-olla ka täiskasvanute hinge hirmu.

Ja öelge nüüd, kustkohast sai ta enda käsutusse buldooseri?

„Päris-Eestis”, ütleme kusagil Elvas või Raplas, aga võib-olla isegi Tallinnas Nõmmel võisid inimesed eramajapidamises ettetulevate suuremate tööde jaoks buldooseri paariks tunniks leida. Väike mitteametlik rahaline (tunni eest kolmekas) või kaubanduslik (tunni eest nott viina) suhe tubli masinistiga ja asi oli kombes. Eelduseks oli see, et kusagil läheduses tegi selline masin mingit talle etteantud tööd, kust siis juht võis vajaduse tekkides korraks hälbida.

Sillamäel need asjad niimoodi ei käinud, ning seda väga lihtsal põhjusel: minu linnas oli eramajapidamine tundmatu. Kellegi käsutuses ei olnud krunte, kuhu saanuks süvendada tiigi või olnuks põhjust tasandada maad

selleks, et sinna püsti lüüa kasvuhoone. Meil tegeldi mingi potipõllundusega, kus põhiliseks maaharimisriistaks oli lihtne labidas.

Kust kuradima kohast pidi seitsmenda maja vanatoi hankima oma isikliku nõukogudevastase vendeta läbiviimiseks buldooseri?

Oletame, et tal oli selline võimalus. Aga siis pidi ta kohalikus võimuhierarhias olema päris olulisel kohal. Ent sellisel positsioonil ei saanud olla avalikult nõukogudevastane inimene. Ma ei oska selle mõistatusliku loo kohta arvata muud, kui et seitsmenda maja „fašist” hävitas punase viisnurkse lilleklumbi, tuues põhjuseks mingi täiesti seadusliku aluse. Tolle aja seaduslikkusega kooskõlas mõistagi. Oli see peenrajurakas mingite salajaste eeskirjadega keelatud, sest Sillamäe kui nõukogude aatomitööstuse linn pidi olema näiteks kosmoses luuravate Ameerika spioonsputnikute eest maskeeritud?

Ma võin siin ükskõik mida kokku fantaseerida, aga tegelikult ma ei tea.

OLI veel üks hirmuäratav vanamees. Ta elas samuti Gagarini tänaval, ent selle kaugemas otsas, mis jäi juba väljapoole minu vahetut maailma. Aga et seal kandis elas samuti küllalt palju eesti lapsi, siis tuli see vanamees ükskord ootamatus seoses jutuks, kui ajasime mingeid poiste omavahelisi asju.

Oli üks suur poiss ja tal oli õige eakas isa. Panen poisile nimeks kas või Martin. Ta võib elus olla ja milleks tema pereasju siin õigete nimedega arutada.

Temaga seotud lugu on järgmine. Kunagi kolmandas või neljandas klassis, kümneaastasena, sain kuulda märksa vanemalt sõbralt Aivarilt, et sõja ajal olla punaarmeeelased vangilangenud sakslasi samamoodi piinanud, nagu seda tegid sakslased vangilangenud punaarmeelestega. Mina keeldusin seda uskumast.

Vanem ja targem sõber Aivar teatas, et ma olen loll. Sest ma usun nagu mingi lammas kõike, mida kommunistid kokku luuletavad. Kuidas nemad olnud mingid erilised inimesesõbrad. Ja siis kirjeldati täpsemalt, kuidas vangide töötlemine käinud – üks võtetest olnud niinimetatud hiina piinamine, kus liikumisvõimetu sakslase pea kohale pandi tilkuv ämber, lastes veepiiskadel pikka aega kukkuda täpselt samasse kohta. Mõne aja pärast oli iga piisa kukkumine võrreldav haamrilöögiga pähe.

Mina ei andnud ka nüüd alla. Ma tahtsin teada, et kustkohast on ta seda

üldse kuulnud. Aivar viitas Martinile. Too olevat rääkinud. Mina ajasin ikka vastu: miks peaks üldse Martini juttu uskuma?!

Siis tuligi pauk – Aivar teatas, et ma olen ikka täitsa lootusetu kommunistlik sabarakk ja et Martin oli seda kuulnud oma isalt. Tema isa oligi juhtumisi see, kes sakslasi piinas. Isa oli sõja ajal olnud diviisi vastuluures, jõudnud alampolkovniku auastmeni. Tema teab neist asjust kõike.

Ma jätaks siia pika mõttepausi. Ma tahaks kuidagi mõista anda, et ma pole sellest loost seniajani päriselt toibunud.

Diviisi vastuluure...

Ma teadsin nägupidi seda vana vastuluurajat.

Käisin kunagi hiljem Martini pool kodus. Kuna see oli juba tol ajal, kui ma olin jooma hakanud, siis pidi see sündima koos mõne joomakaaslasega. Ju me käisime raha laenamas. Tema isa jättis mind sellest käigust meelde. Vana vastuluuraja treenitud silm. Sillamäel elatud aja jooksul kohtasin ma mõnikord seda meest tänaval või poes ja siis ta vaatas mind füüsiliselt haiget tegeva pilguga. See pööras hinge pahupidi. Mitte silmad, vaid kaks jääkildu. Ei, seegi on liiga pehme. Nagu kaks naasklit. Ta võis vangivõetud Saksa sõdureid isegi oma silmavaatega piinata.

Minul oli lapsena ja noorena tere ütlemisega raskusi, eriti veel selliste täiskasvanute puhul, kelle suhtes mul oli tõrge.

Ma ei öelnud vanale vastuluurajale tere ning iga järgmise korraga minu süü tema ees aina suurenes. Lõpuks oli nii, et kui ma vaid märkasin teda lähenemas, siis põgenesin otsemaid.

Ma tean nüüd, et sõjavange on alati ja kõikides sõdades piinatud. Ma saan aru, et eesmärgiks on pigistada välja info, mille kättesaamisest sõltub sadade ja võib-olla tuhandete oma sõdurite elu. Sellisel juhul pühitseb eesmärk taas abinõu.

Ma võin oletada, et mehed, kes on sellist tööd teinud, viibisid ja viibivad ikka veel meie keskel. (Ma ei välistaks, et midagi niisugust võivad teha ka meie sõdurid praegu Afganistanis.)

Aga ma ei saa aru, kuidas võib keegi neist rääkida oma kunagisest tegevusest pojale?!

Oli veel neljas eesti vanamees, tundmatu, kes ilmus ühel päeval ootamatult minu korteri ukse taha ja tahtis teada, kas telefoniga mängiv huligaan olen mina. Minu valgeks tõmbunud nägu nähes karjus ta, et tahab näha minu vanemaid. Ta oli tõeliselt jube.

Ootamatu külalise kirjeldamiseks meenutan ühte lapsepõlves põrutavalt mõjunud muinasjuttu.

August Jakobsoni kogumikus „Puujalaga katk” on lugu ahnest talupere-mehest, kes läheb ühel päeval oma talu läheduses asunud mõisa varemetele tuhnima, lootes leida midagi väärtuslikku. Leiab ta hoopis raudvitstest kimbu, mis on vaskvõrudega kokku tõmmatud. Võtab selle kaasa. Keskööl ilmub kusagilt põrgusügavustest vitsakimbu omanik, ammu koolnud mõisahärra, keda mäletatakse pärisorjade sadistliku nuhtlejana, kummitus haarab raudvitsad konksus sõrmede vahele ning tõmbab kolm sirakat üle talumehe turja. Ja nii hakkab see korduma iga öö, sest tal on tarvidus teha ka surnuna seda, millega ta oli elusast peast oma haigeid tunge rahuldanud.

Minu ukse taha ilmunud vanamees oli selle muinasjutulise mõisahärra teisik: pikk kõhn kogu, üleni kuidagi hall, pea nagu paljas kolp, silmis koe-rakoonlase tuluke.

Päris ootamatu selle põrgusigidiku külaskäik siiski ei olnud.

Telefoniga juhuslike numbrite valimine ja siis sealpool toru võtnud inimesele igasugu süüdimatu loba ajamine oli meil tol ajal levinud mäng. See oli suguluses võõra korteriukse taga kellanupu vajutamisega, et siis enne ukse avamist korrus või parem paar kõrgemale liduda ja seal naeru tagasi hoides kuulata, kuidas ukse avanud inimene kirub üleannetuid jõnglasi, kelle kasvatamisega on lootusetult hiljaks jäänud ja kellega peaks tegelema miilits.

Tundmatu vanamehe ilmumine minu korteri ukse taha näitas, et ma olin telefonimänguga liiale läinud. Puisest vene keelest järeldasin, et ta pole venelane, ning läksin automaatselt üle eesti keelele, puterdades midagi sellest, kuidas vanemad on alles tööl ja mina ei tea midagi.

Eesti keelele üleminek oli katse teda ära osta. Ehk ta leebub ja annab mulle minu patud andeks.

Vanamees ei võtnud reeglite muutmise katset vastu ja karjus puises vene keeles üha, et ta tuleb õhtul tagasi, sest tahab arutada vanematega küsimust, kas meilt ei peaks telefoni hoopis ära võtma.

Mingil põhjusel ma ei kahelnud, et tal on see võim – jätta meid telefonist ilma. See oli kohutav võimalus: aknaklaasi puruksviskamine, korterivõtme kaotamine või pükste lõhkitõmbamine oli taolise õnnetusega võrreldes pisiasi.

Teist korda kummituslik külaline meile siiski ei ilmunud. Küllap sai ta

aru, et eesmärk on saavutatud. Selle lollaka mänguga ma enda ega ka teiste elu enam ei rikkunud. Salapärase vanamehe isik vaevab mind aga tänaseni.

Veel üks diviisi vastuluuraja? Või NKVD kunagine operatiivvolinik, kes vanast peast oli tegev Sillamäe sidesõlmes? Igatahes oli ta saanud kõneerituse ja otsinud telefoninumbri järgi üles meie aadressi. Lihtsurelik ei saanud sellist asja teha. See oli väiksest peast isegi mulle selge.

Hiljem sulandus telefoni-vanamehe ja seitsmenda maja buldooseri-vanamehe kuhu minu peas üheks. Võib-olla nad olidki üks ja seesama.

Ma ei vaidle, siin on ilmne vastuolu – viisnurkse lillipeenra hävitaja ja võib-olla antikommunist ei saanud olla sama inimene, kelles ma kahtlustan tagantjärele NKVD volinikku. Ta peab olema kas üks või teine.

Ent meenutagem, kes oli eesti kirjanik Uno Laht. Enkavedeelasest bordellikvideerija, kes kirjutas täiesti loetavaid ning kohati isegi režiimi pilkavaid tekste... Minu meelest suutis tema orgaaniliselt kätkeada endasse mõlemad võimalused. Või legendaarne Kaarel Ird: küüditajast teatritegelane, keda respektseeriti hüüdnimega Vana Hirmus.

Vabas Eestis ajakirjanikuleiba söönud inimesena, kel on tulnud kokku puutuda ikka veel võitlust pidavate antikommunistidega, nagu ka ikka veel kindlameelsete punastega, julgen kinnitada, et tegemist on ühe inimtüübiga.

Sillamäel kohatud eestlastest vanamehed olid igatahes vintsked juurikad.

Nende vene eakaaslased ei suutnud nendega võistelda. Venelane võis jätta vägeva mulje röökimise ja välkude pildumisega, aga kui ta end täis jõi, siis hakkas ta ringi taaruma nagu mesilasse sattunud karu, potsatas istuli ja pillas härduspisara, meenutades kaugest noorusajast kadunud emakest või esimest töökohta masina-traktorijaamas. Vene vanamehed muutusid teatud olukordades koomilisteks. Lapsed võisid nende ümber keksida ja hüüda: „Onu, aga teil on müts tagurpidi peas!”

Eesti vanamehed olid kained ja puukõvad. Sama kanged nagu nende vene keel.

Eesti vanameeste ümber oli tühjus.

Kui lapsed julgesidki pilgu nende poole tõsta, oli laste silmis hirm ja õud.